

Philip Kerr

De man zonder adem

Maandag 1 maart 1943

Franz Meyer kwam aan het hoofd van de tafel overeind, sloeg zijn ogen neer, wreef over het tafelkleed en wachtte tot het stil werd. Met zijn blonde haar, blauwe ogen en neoklassieke gelaatstrekken die geschapen leken door Arno Breker, Hitlers officiële staatsbeeldhouwer, zag hij er totaal niet Joods uit. Bij menigeen in de SS en SD stroomde meer semitisch bloed door de aderen. Meyer haalde diep, bijna euforisch adem, grijnsde breeduit – deels opluchting en deels joie de vivre – en hief het glas naar ieder van de vier vrouwen die om de tafel zaten. Geen van hen was Joods. Toch, afgaande op de raciale stereotypen die zo in zwang waren bij het ministerie van Propaganda, hadden ze dat wel kunnen zijn: allemaal Duitsers met forse neuzen, donkere ogen en nog donkerder haar. Even leek Meyer te worden overmand door emoties. Toen hij uiteindelijk kon spreken, stonden er tranen in zijn ogen.

‘Ik wil mijn vrouw en haar zussen bedanken voor hun inspanningen ten behoeve van mij,’ zei hij. ‘Wat jullie hebben gedaan vereiste veel moed. Ik kan jullie niet zeggen wat het betekende voor diegenen onder ons die gevangenzaten in het kantoor van de Joodse sociale dienst om te weten dat zo veel mensen van buiten voor ons hebben gedemonstreerd.’

‘Ik kan nog steeds niet geloven dat ze ons niet hebben gearresteerd,’ zei Meyers vrouw Siv.

‘Ze zijn er zo aan gewend dat mensen hun bevelen opvolgen,’ zei zijn schoonzus Klara, ‘dat ze niet weten wat ze moeten doen.’

‘We gaan morgen terug naar de Rosenstraße,’ volhardde Siv. ‘We houden pas op als iedereen daarbinnen is vrijgelaten. Al die tweeduidzende man. We hebben laten zien wat we kunnen bereiken als de publieke opinie wordt gemobiliseerd. We moeten druk op de ketel houden.’

‘Ja,’ zei Meyer. ‘Dat zullen we zeker doen. Maar nu wil ik eerst een toast uitbrengen. Op onze nieuwe vriend Bernie Gunther. Als hij en zijn collega’s van het Bureau Oorlogsmisdaden er niet waren geweest, zou ik waarschijnlijk nog in het kantoor van de Joodse sociale dienst gevangenzitten. En wie weet waar ik daarna terecht zou zijn gekomen?’ Hij glimlachte. ‘Op Bernie.’

We zaten met zijn zessen in de gezellige kleine eetkamer van Meyers appartement in de Lützowerstraße. Toen vier van hen gingen staan en in stilte een toast op mij uitbrachten, schudde ik mijn hoofd. Ik wist niet zeker of ik de dank van Franz Meyer verdiende en bovendien was de wijn die we dronken een rode Duitse kwaliteitswijn – een *Spätburgunder* van lang voor de oorlog die hij en zijn vrouw beter voor voedsel hadden kunnen ruilen dan aan mij verkwisten. Wijn, en zeker een goede Duitse rode wijn, was in Berlijn bijna niet meer te krijgen.

Beleefd wachtte ik tot ze op mijn gezondheid hadden gedronken voordat ik opstond om mijn gastheer tegen te spreken. ‘Ik weet niet of ik veel invloed heb gehad op de ss,’ legde ik uit. ‘Ik heb met een paar politiemensen gesproken die zich met jullie demonstratie bezighielden en die hebben mij verteld dat er sterke geruchten de ronde doen dat de meeste gevangenen die zaterdag zijn gearresteerd over een paar dagen worden vrijgelaten.’

‘Dat is ongelooflijk,’ zei Klara. ‘Maar wat betekent dat, Bernie? Denk je dat de autoriteiten minder streng zullen worden met die deportaties?’

Voor ik mijn mening kon geven begon de sirene van het luchtalarm te loeien. We keken elkaar verrast aan: het was bijna twee jaar geleden dat de Royal Air Force voor het laatst een luchtaanval had uitgevoerd.

‘We moeten naar de schuilkelder,’ zei ik. ‘Of anders misschien naar het souterrain.’

Meyer knikte. ‘Ja, je hebt gelijk,’ zei hij resoluut. ‘Jullie moeten allemaal gaan. Stel dat het deze keer echt is.’

Ik pakte mijn jas en hoed van de kapstok en wendde me weer tot Meyer.

‘Jij gaat toch zeker ook mee?’ zei ik.

‘Joden worden niet toegelaten in de schuilkelders. Misschien is je

dat eerder niet opgevallen. Daar is ook geen reden toe. Ik geloof niet dat we een luchtaanval hebben gehad sinds we de gele ster dragen.'

Ik schudde mijn hoofd. 'Nee, dat wist ik niet.' Ik haalde mijn schouders op. 'Waar moeten de Joden dan heen?'

'Naar de hel, uiteraard. Dat hopen ze tenminste.' Ditmaal was Meyers grijns sardonisch. 'Bovendien weten de mensen dat er Joden in dit huis wonen. Aangezien het wettelijk verplicht is om ramen en deuren open te laten om het effect van de luchtdruk bij een bomontploffing te minimaliseren, is dat een open uitnodiging aan een of andere plaatselijke dief om hier te komen stelen.' Hij schudde zijn hoofd. 'Dus blijf ik maar hier.'

Ik wierp een blik uit het raam. Beneden op straat werden honderden mensen al door geüniformeerde agenten naar de dichtstbijzijnde schuilkelder gevoerd. Er was niet veel tijd te verliezen.

'Franz,' zei Siv, 'we gaan daar niet heen zonder jou. Laat je jas maar hier. Zonder die ster moeten ze wel aannemen dat je Duits bent. Je kunt me dragen, en zeggen dat ik ben flauwgevallen. Als ik mijn pasje laat zien en zeg dat ik je vrouw ben zal niemand iets vermoeden.'

'Ze heeft gelijk,' zei ik.

'En als ik word gearresteerd, wat dan? Ik ben net vrijgelaten.' Meyer schudde zijn hoofd en lachte. 'Bovendien denk ik dat het loos alarm is. Heeft Dikke Herman ons niet beloofd dat dit de best verdedigde stad van Europa is?'

De sirene bleef loeien, als een onheilspellend mechanisch klaroengeschal dat in de walmende fabrieken van de hel het einde van de nachtdienst aankondigde.

Siv Meyer ging aan tafel zitten en wrong haar handen ineen. 'Als jij niet gaat, ga ik ook niet.'

'En ik net zomin,' zei Klara terwijl ze naast Siv ging zitten.

'Er is geen tijd om hierover te redetwisten,' zei Meyer. 'Jullie moeten gaan. Allemaal.'

'Hij heeft gelijk,' zei ik, met iets meer nadruk nu, want we konden het geluid van de bommenwerpers in de verte al horen. Het was wel duidelijk dat dit geen loos alarm was. Ik deed de deur open en wenkte de vier vrouwen naar me toe. 'Kom op,' zei ik.

'Nee,' zei Siv. 'We blijven.'

De twee andere zussen keken elkaar aan en gingen naast hun

Joodse zwager zitten. En zo stond ik daar dan met een jas in mijn hand en een zenuwachtige uitdrukking op mijn gezicht. Ik had immers gezien wat onze bommenwerpers in Minsk en delen van Frankrijk hadden aangericht. Ik trok mijn jas aan en stak mijn handen in de zakken om te verbergen dat ze trilden.

‘Ik geloof niet dat ze zijn gekomen om propagandablaadjes uit te strooien,’ zei ik. ‘Deze keer niet.’

‘Ja, maar het is hun toch vast niet om burgers te doen,’ zei Siv. ‘Het gaat om de regeringsgebouwen. Ze weten vast wel dat hier in de buurt een ziekenhuis staat. De RAF zal toch niet willen riskeren dat ze het katholieke ziekenhuis raken? Zo zijn de Engelsen niet. Ze hebben het vast op de Wilhelmstraße voorzien.’

‘Hoe moeten ze dat weten op tweeduizend voet hoogte?’ hoorde ik mezelf zwakjes tegenwerpen.

‘Ze heeft gelijk,’ zei Meyer. ‘Hun doelwit is niet het westen van Berlijn. Het gaat om het oostelijke deel. Wat betekent dat het maar goed is dat we vanavond niet in de Rosenstraße zijn.’ Hij glimlachte naar me. ‘Jij moet gaan, Bernie. Wij redden ons wel. Geloof me nou maar.’

‘Je zult wel gelijk hebben,’ zei ik. Ik begon mijn jas al uit te trekken, vastbesloten om net als de anderen het luchtalarm te negeren. ‘Maar ik kan jullie toch niet hier achterlaten.’

‘Waarom niet?’ vroeg Klara.

Ik haalde mijn schouders op, maar waar het in werkelijkheid op neerkwam was dit: mijn vertrek zou geen goede indruk maken in de mooie bruine ogen van Klara, en ik vond het erg belangrijk dat ze een goede indruk van me had. Maar ik had niet het idee dat ik dit tegen haar kon zeggen, nu nog niet.

Even voelde ik een steek in mijn hartstreek terwijl de zenuwen de overhand kregen. Toen hoorde ik in de verte een paar bommen ontploffen en ik slaakte een zucht van opluchting. In de loopgraven, tijdens de Eerste Wereldoorlog, betekende het meestal dat je veilig was als je granaten ergens anders hoorde ontploffen. De algemene opvatting was dat je omkwam door de bom die je nooit had gehoord.

‘Zo te horen vallen ze op het noorden van Berlijn,’ zei ik, terwijl ik tegen de deurpost leunde. ‘Waarschijnlijk de olieraffinaderij in de Thaler Straße. Dat is het enige echte doelwit hier in de buurt. Maar

volgens mij moeten we in ieder geval onder tafel kruipen. Voor het geval een verdwaalde bom...?’

Ik geloof dat dat het laatste was wat ik zei. Waarschijnlijk heeft het feit dat ik in de deuropening stond mijn leven gered, want op dat moment leek het glas van het dichtstbijzijnde raam tot duizenden lichtdruppels te versmelten. Sommige van die oude Berlijnse huizenblokken waren stevig gebouwd. Later vernam ik dat de bom die ons huis – en dan heb ik het nog niet over het ziekenhuis in de Lützowerstraße – trof en dat in een fractie van een seconde verwoestte, zeker mijn dood zou hebben betekend als de lateibalk boven mijn hoofd en de robuuste eikenhouten deur het gewicht van het ingezakte dak niet hadden opgevangen, want dat veroorzaakte de dood van Siv Meyer en haar drie zussen.

Daarna heersten er duisternis en stilte, afgezien van het geluid van een fluitketel die langzaam op een gaspit begon te koken, hoewel deze sensatie waarschijnlijk werd veroorzaakt door mijn beschadigde trommelvliezen. Het was alsof iemand de elektrische lamp had uitgedraaid en daarna de vloerplanken onder mijn voeten had weggetrokken. Het gevoel dat de wereld onder je voeten verdween leek misschien wel op de gewaarwording wanneer je met een kap over je hoofd op het schavot van de galg staat. Ik weet het niet. Alles wat ik nog weet is dat toen ik bij bewustzijn kwam, ik op een hoop puin lag en dat er een deur op mijn gezicht was gevallen. Een aantal minuten voordat ik genoeg adem in mijn door bommen weggeblazen longen wist te verzamelen om te kreunen om hulp, dacht ik dat het ’t deksel van mijn vervloekte doodskist was.

In de zomer van 1942 had ik de *Kripo* verlaten om met medeweten van mijn oud-collega Arthur Nebe bij het Bureau Oorlogsmisdaden van de Wehrmacht te gaan werken. Als commandant van Speciale Actiegroep B, die zijn hoofdkwartier in Smolensk had, waar tienduizenden Russische Joden waren vermoord, wist Nebe zelf het een en ander over oorlogsmisdaden. Ik weet zeker dat het zijn Berlijnse gevoel voor galgenhumor aansprak dat ik verbonden was aan een organisatie van oude Pruisische rechters van wie de meesten sterk antinazi waren. Zij waren toegewijd aan de militaire idealen zoals vastgelegd in de Conventie van Genève van 1929 en geloofden dat er

voor elk leger – welk leger dan ook – een juiste en eerbare manier van oorlogsvoering bestond. Nebe moet het erg grappig hebben gevonden dat er een gerechtelijk lichaam bestond binnen het Duitse *Oberkommando* dat niet alleen weigerde partijleden in zijn deftige club op te nemen maar dat ook bereid was om zijn aanzienlijke middelen in te zetten om misdaden die door en tegen Duitse soldaten waren gepleegd te onderzoeken en te vervolgen: diefstal, plundering, verkrachting en moord konden alle het onderwerp van langdurig, serieus onderzoek zijn. Soms kregen de daders zelfs de doodstraf. Ik vond het zelf ook wel grappig, maar ik kom dan ook, net als Nebe, uit Berlijn en het is bekend dat wij een vreemd gevoel voor humor hebben. In de winter van 1943 greep je elke kans om te lachen aan. Hoe zou ik anders een situatie moeten beschrijven waarbij je een korporaal tot de strop kunt veroordelen voor het verkrachten en vermoorden van een Russisch boerenmeisje, terwijl in een nabijgelegen dorp een speciale actiegroep van de ss zojuist vijftienduizend mannen, vrouwen en kinderen heeft vermoord? Ik geloof dat de Grieken voor zo'n komedie een woord hebben en als ik iets beter had opgelet bij mijn docent klassieke talen had ik misschien nog geweten wat dat woord was.

De rechters – het waren bijna allemaal rechters – die voor het Bureau werkten, waren niet hypocriet en geen aanhangers van het nazisme. Ze zagen niet in waarom ze hun morele standaard zouden verlagen alleen omdat de Duitse regering totaal geen morele standaard had. Daar hadden de Grieken beslist een woord voor en ik wist zelfs wat dat woord was, hoewel ik eerlijk moet bekennen dat ik de spelling ervan was vergeten. Ze noemden dat soort gedrag ethiek en mijn betrokkenheid bij goed en fout voelde prettig; het hielp me mijn gevoel van eigenwaarde terug te krijgen. In ieder geval voor een tijdje.

Het grootste deel van de tijd assisteerde ik de rechters van het Bureau, van wie ik er een aantal nog kende uit de tijd van de Weimarrepubliek, bij het afnemen van verklaringen van getuigen of het vinden van nieuwe gevallen die het Bureau moest onderzoeken. Zo had ik Siv Meyer leren kennen. Ze was een vriendin van Renate Matter, een goede vriendin van me die in hotel Adlon werkte. Siv speelde daar piano in het huisorkest.

Ik ontmoette haar op zondag 28 februari, de dag nadat Berlijns

laatste Joden – ongeveer tienduizend mensen – waren opgepakt voor deportatie naar de getto's in het oosten. Franz Meyer was arbeider in de Osram-gloeilampenfabriek in Wilmersdorf. Daar was hij ook gearresteerd, maar daarvoor was hij arts geweest en dat was de reden waarom hij te werk gesteld werd als ziekenbroeder op een Duits hospitaalschip dat in augustus 1941 door een Britse onderzeeër was aangevallen en tot zinken was gebracht voor de kust van Noorwegen. Mijn baas en de chef van het Bureau, Johannes Goldsche, hadden geprobeerd die zaak te onderzoeken, maar toentertijd dacht men dat er geen overlevenden waren. Dus toen Renata Matter me het verhaal van Franz Meyer vertelde, ging ik zijn vrouw opzoeken in hun appartement in de Lützowerstraße.

Vanaf mijn eigen appartement in de Fasanenstraße, met uitzicht op de gracht en het plaatselijke stadhuis, was het een korte wandeling en slechts een kort stukje van de synagoge in de Schulstraße, waar veel Berlijnse Joden waren vastgehouden in afwachting van hun transport naar een onbekend lot in het oosten. Meyer had alleen aan arrestatie weten te ontsnappen omdat hij een *Mischehe* was: een Jood die met een Duitse was getrouwd.

Op de trouwfoto op het biedermeier-buffet was duidelijk te zien wat ze in elkaar zagen. Franz Meyer was absurd knap. Hij leek erg op Franchot Tone, de filmacteur die ooit met Joan Crawford getrouwd was geweest. Siv was gewoon mooi, en daar is niets absurds aan: maar dat gold ook voor haar drie zussen, Klara, Frieda en Hedwig, die allen aanwezig waren toen ik hun zus voor het eerst ontmoette.

‘Waarom heeft uw man zich niet eerder gemeld?’ vroeg ik aan Siv Meyer bij een kop surrogaatkoffie, de enige koffie die nu nog verkrijgbaar was. ‘Dit incident vond plaats op 30 augustus 1941. Waarom wil hij er nu pas over praten?’

‘U weet duidelijk niet wat het betekent om een Jood in Berlijn te zijn,’ zei ze.

‘U hebt gelijk, dat weet ik niet.’

‘Geen enkele Jood wil de aandacht trekken door onderdeel te zijn van een onderzoek in Duitsland. Zelfs niet als dat een goede zaak dient.’

Ik haalde mijn schouders op. ‘Dat begrijp ik,’ zei ik. ‘De ene dag ben je nog getuige voor het Bureau en de volgende ben je een gevan-

gene van de Gestapo. Aan de andere kant weet ik wel wat het betekent om Jood te zijn in het oosten en als u wilt voorkomen dat uw man daar belandt, hoop ik dat u de waarheid vertelt. Op het Bureau Oorlogsmisdaden krijgen we veel mensen die onze tijd proberen te verspillen.'

'Bent u in het oosten geweest?'

'Minsk,' zei ik eenvoudig. 'Ze hebben me teruggestuurd naar Berlijn en het Bureau Oorlogsmisdaden omdat ik bevelen heb geweigerd.'

'Wat gebeurt daar? In die getto's? In de concentratiekampen? Je hoort zo veel verschillende verhalen over wat die nieuwe nederzettingen behelzen.'

Ik haalde mijn schouders op. 'Ik geloof niet dat die verhalen in de buurt komen van wat er werkelijk in de getto's in het oosten gebeurt. En van nederzettingen is trouwens geen sprake. Er is alleen uithongering en dood.'

Siv Meyer zuchtte en wisselde een blik met haar zusters. Ik keek zelf ook erg graag naar haar drie zussen. Het was prettig om een verklaring op te nemen van een aantrekkelijke, welbespraakte vrouw en nu eens niet van een gewonde soldaat.

'Ik dank u voor uw oprechtheid, Herr Gunther,' zei ze. 'Je hoort zo veel leugens.' Ze knikte. 'Aangezien u zo eerlijk bent geweest, zal ik dat ook zijn. De hoofdreden dat mijn man niet eerder over het zinken van het ss Hrotsvitha von Gandersheim heeft gepraat is dat hij dr. Goebbels geen anti-Britse propaganda in handen wilde geven. Maar nu hij is gearresteerd lijkt dit juist zijn enige kans om uit het concentratiekamp te blijven.'

'We hebben niet veel te maken met het ministerie van Propaganda, *Frau Meyer*. Niet als het aan ons ligt. Misschien moet u met hen praten.'

'Ik twijfel niet aan uw woorden, *Herr Gunther*,' zei Siv Meyer. 'Desalniettemin zijn Britse oorlogsmisdaden jegens weerloze Duitse hospitaalschepen een bron van goede propaganda.'

'Dat is precies het soort verhaal dat nu goed van pas komt,' vulde Klara aan. 'Na Stalingrad.'

Ik moest toegeven dat ze waarschijnlijk gelijk had. De overgave van het Duitse Zesde Leger in Stalingrad op 2 februari was de groot-

ste nederlaag van de nazi's sinds hun machtsovername; en Goebbels, die op de 18de een oproep aan het Duitse volk had gedaan over te gaan op de totale oorlog, had zeker behoefte aan incidenten als het tot zinken brengen van een hospitaalschip. Op die manier kon hij bewijzen dat er voor ons nu geen weg terug meer was – het was de overwinning of niets.

‘Luister,’ zei ik, ‘ik kan niets beloven, maar als u me vertelt waar ze uw man vasthouden zal ik hem onmiddellijk gaan opzoeken, Frau Meyer. Als ik het idee heb dat er wel iets in zijn verhaal zit, zal ik contact opnemen met mijn superieuren en zien of we hem vrij kunnen krijgen als hoofdgetuige bij een onderzoek.’

‘Hij wordt vastgehouden in het kantoor van de Joodse sociale dienst, in de Rosenstraße,’ zei Siv. ‘We kunnen met u meegaan, als u wilt.’

Ik schudde mijn hoofd. ‘Dat is niet nodig. Ik weet waar het is.’

‘U begrijpt het verkeerd,’ zei Klara. ‘We gaan daar sowieso allemaal heen. Om te protesteren tegen de detentie van Franz.’

‘Dat lijkt me geen goed idee,’ zei ik. ‘Ze zullen jullie arresteren.’

‘Er gaan heel veel echtgenotes naartoe,’ zei Siv. ‘Ze kunnen ons niet allemaal arresteren.’

‘Waarom niet?’ vroeg ik. ‘Misschien is het u nog niet opgevallen, maar ze hebben alle Joden opgepakt.’

Ik hoorde voetstappen bij mijn hoofd en probeerde de zware houten deur van mijn gezicht te duwen, maar mijn linkerhand zat vast en de rechter- deed zo veel pijn dat ik hem niet kon gebruiken. Iemand riep iets en een minuut of twee later voelde ik dat ik iets weggleed toen het puin waarop ik lag als losse stenen op een berghelling begon te verschuiven. De deur werd van me af getild en nu kon ik mijn redders zien. Het flatgebouw was bijna geheel verdwenen, en het enige wat nog in het kille maanlicht overeind stond was een hoge schoorsteen met een trapsgewijs oplopende reeks open haarden. Ik werd door een paar handen op een brancard gelegd, van de wirwar van rokende bakstenen, beton, lekkende waterleidingen en houten planken weggevoerd en midden op de weg neergelegd, waar ik een volmaakt uitzicht had op een brandend gebouw in de verte en daarna op de stralenbundels van Berlijnse zoeklichten waarmee de hemel werd

afgespeurd naar vijandelijke vliegtuigen. Maar de sirene gaf aan dat het weer veilig was en ik hoorde de voetstappen van mensen die uit de schuilkelders kwamen om te kijken wat er was overgebleven van hun huizen. Ik vroeg me af of mijn eigen huis in de Fasanenstraße het had overleefd. Niet dat er veel in stond. Bijna alles van waarde was verkocht of verhandeld op de zwarte markt.

Geleidelijk begon ik mijn hoofd heen en weer te bewegen totdat ik me in staat voelde om me op een elleboog op te richten en om me heen te kijken. Maar ik kon bijna niet ademen: mijn longen zaten nog vol stof en rook en de inspanning veroorzaakte een hoestbui die pas werd verlicht toen een man die ik vaag herkende me een slokje water gaf en een deken over me heen legde.

Een minuut later klonk een luide schreeuw en stortte de schoorsteen in op de plek waar ik had gelegen. Ik werd bedolven onder het stof van de instorting, dus ik werd verplaatst naar een eind verder in de straat, naast enkele anderen die op medische verzorging lagen te wachten. Klara lag nu op nog geen armlengte van me af. Haar jurk was nauwelijks gescheurd, haar ogen waren geopend en haar lichaam vertoonde geen sporen van verwonding. Ik riep haar naam verschillende keren totdat het eindelijk tot me doordrong dat ze dood was. Het was alsof haar leven er als een klok mee was opgehouden en het was amper te geloven dat zo veel van haar toekomst – ze kon niet ouder zijn geweest dan dertig – in een tijdsbestek van een paar seconden in rook was opgegaan.

Andere lijen werden naast haar op straat gelegd. Ik kon niet zien hoeveel. Ik ging rechtop zitten om te zien waar Franz Meyer en de anderen waren, maar de inspanning werd me te veel en ik sloot mijn ogen. En verloor het bewustzijn, vermoed ik.

‘Geef ons onze mannen terug.’

Je kon hen drie straten verderop horen – een grote en boze menigte vrouwen – en toen we de hoek van de Rosenstraße om kwamen voelde ik hoe mijn mond openviel. Zoiets als dit had ik niet meer in de straten van Berlijn gezien sinds Hitler aan de macht kwam. En wie had kunnen bevroeden dat een leuk hoedje en een handtas de beste kleding waren als je tegen de nazi’s keerde?

‘Laat onze echtgenoten vrij,’ schreeuwde de menigte vrouwen ter-

wijl we ons een weg door de straat baanden. ‘Laat onze echtgenoten nu vrij!’

Er waren veel meer vrouwen dan ik had verwacht, misschien wel een paar honderd. Zelfs Klara Meyer leek verbaasd, maar niet zo verbaasd als de agenten en de ss'ers die het kantoor van de Joodse sociale dienst bewaakten. Ze grepen hun machinepistolen en geweren beet en vloekten en scholden op de vrouwen die het dichtst bij de deur stonden. Ze merkten tot hun verbijstering dat ze werden genegeerd en zelfs dat er gewoon werd teruggescholden. Zo hoorde het niet te gaan: als je een wapen had, werden mensen geacht te doen wat hun werd gezegd. Dat staat op bladzijde één van het leerboek over hoe word ik een nazi.

Het kantoor van de sociale dienst in de Rosenstraße vlak bij Berlijns Alexanderplatz was een wilhelminisch gebouw van grijs graniet met een zadeldak naast een synagoge – ooit de oudste van Berlijn – die in 1938 deels door de nazi's was verwoest, op loopafstand van het hoofdbureau van politie waar ik het grootste deel van mijn werkzame leven had doorgebracht. Ik werkte dan weliswaar niet meer voor de Kripo, maar was er wel in geslaagd mijn penning te behouden, het koperen identiteitsmuntje dat bij de meeste Duitse burgers zo veel angstig respect opriep.

‘We zijn fatsoenlijke Duitse vrouwen,’ schreeuwde een vrouw. ‘Loyaal aan de Führer en het vaderland. Zo mag je niet tegen ons spreken, brutale aap.’

‘Ik mag zeggen wat ik wil tegen iemand die zo stom is om met een Jood te trouwen,’ hoorde ik een van de geüniformeerde agenten – een korporaal – tegen haar zeggen. ‘Ga naar huis, dame, of u wordt neergeschoten.’

‘Wat jij nodig hebt is een pak op je broek, ukkepuk,’ zei een andere vrouw. ‘Weet je moeder wel dat je zo'n arrogante vlegel bent?’

‘Ziet u wel?’ zei Klara triomfantelijk. ‘Ze kunnen ons niet allemaal neerschieten.’

‘O nee?’ hoonde de korporaal. ‘Als we het bevel krijgen te schieten, beloof ik je dat jij de eerste kogel krijgt, opoe.’

‘Rustig aan, korporaal,’ zei ik. Ik hield mijn politiepenning voor zijn gezicht. ‘Het is echt niet nodig om onbeleefd te zijn tegen deze dames. En zeker niet op een zondagmiddag.’

‘Ja, meneer,’ zei hij kordaat. ‘Sorry, meneer.’ Hij knikte over zijn schouder. ‘Gaat u daar naar binnen, meneer?’

‘Ja,’ zei ik. Ik wendde me tot Klara en Siv. ‘Ik doe mijn best om zo snel mogelijk terug te zijn.’

‘Als u zo vriendelijk zou willen zijn,’ zei de korporaal, ‘we zitten op bevelen te wachten, meneer. Niemand heeft ons verteld wat we moeten doen. Alleen dat we hier moesten blijven en voorkomen dat mensen naar binnen gaan. Misschien kunt u dat melden.’

Ik haalde mijn schouders op. ‘Mij best, korporaal. Maar zo te zien doet u al uitstekend werk.’

‘Echt waar?’

‘U bewaart toch de orde?’

‘Ja, meneer.’

‘Je bewaart niet de orde als je op al die vrouwen gaat schieten, of wel soms?’ Ik keek hem glimlachend aan en klopte hem op de schouder. ‘Het is mijn ervaring, korporaal, dat het beste politiewerk volkomen onopvallend is, en altijd snel wordt vergeten.’

Ik was niet voorbereid op het tafereel dat ik binnen aantrof. De geur was al onverdraaglijk: een kantoor van de sociale dienst is niet bedoeld als doorgangskamp voor tweeduizend gevangenen. Mannen en vrouwen met identiteitskaarten aan een touwtje om hun hals, als kinderen die op reis gingen, stonden in de rij voor een wc zonder deur, terwijl vijftig of zestig andere mensen in een kantoortje tegen elkaar aan gedrukt stonden. Voedselpakketten – waarvan er veel door de vrouwen die buitenstonden waren gebracht – stonden opgestapeld in een andere kamer, maar niemand klaagde. De sfeer was rustig. Na bijna tien jaar nazibestuur wisten de Joden wel beter dan te klagen. Alleen de politiesergeant die de leiding had over deze mensen leek zich te beklagen over zijn lot. Hij zocht de naam Franz Meyer op een klembord en leidde me naar een kantoortje op de tweede verdieping, waar die man werd vastgehouden, en hij begon stekelige opmerkingen te maken: ‘Ik weet niet wat ik met al die mensen aan moet. Niemand heeft me iets verteld. Hoe lang ze hier blijven. Hoe ik ze op gerieflijke wijze moet onderbrengen. Wat ik tegen al die teringwijven moet zeggen die een antwoord eisen. Het is niet zo gemakkelijk, dat kan ik u verzekeren. Ik moet het doen met wat hier aanwezig was toen we hier gisteren kwamen. Het toiletpapier

was al een uur na onze komst op. En Joost mag weten hoe ik ze allemaal te eten moet geven. Er is niets open op zondag.’

‘Waarom maakt u die voedselpakketten niet open?’ vroeg ik.

De sergeant keek ongelovig. ‘Dat kan ik niet doen,’ zei hij. ‘Dat zijn privépakketten.’

‘Het lijkt me niet dat de eigenaren dat erg vinden,’ zei ik. ‘Zolang die mensen hier maar iets te eten krijgen.’

Franz Meyer bleek in een van de grotere kantoren te zitten, waar bijna honderd man geduldig de gebeurtenissen afwachtten. De sergeant riep Meyer naar buiten en vertrok, terwijl hij nog steeds mopperend nadacht over mijn voorstel over de voedselpakketten. Ondertussen sprak ik met mijn potentiële oorlogsmisdadengetuige in de relatieve privacy van de gang.

Ik vertelde hem dat ik voor het Bureau Oorlogsmisdaden werkte en waarom ik hier was. Ondertussen leek het protest van de vrouwen buiten het gebouw steeds luidruchtiger te worden.

‘Uw vrouw en schoonzussen staan buiten,’ zei ik. ‘Zij hebben me deze opdracht gegeven.’

‘Vertelt u hun alstublieft dat ze naar huis moeten gaan,’ zei Meyer. ‘Daar is het veiliger dan hier, lijkt me.’

‘Dat denk ik ook. Maar ze willen niet naar me luisteren.’

Meyer grijnsde. ‘Ja, ik weet wat u bedoelt.’

‘Hoe eerder u me vertelt wat er is gebeurd op de ss Hrotsvitha von Gandersheim, hoe eerder ik met mijn chef kan overleggen hoe ik u hier weg kan krijgen, en hoe eerder het veilig is voor iedereen.’ Ik zweeg even. ‘Tenminste, als u bereid bent een verklaring af te leggen.’

‘Het is mijn enige kans om een concentratiekamp te ontlopen, denk ik.’

‘Of erger,’ zei ik, bij wijze van extra aansporing.

‘Nou, u bent in ieder geval eerlijk.’ Hij haalde zijn schouders op.

‘Zal ik dat dan maar als een ja beschouwen?’

Hij knikte. Het half uur daarna schreven we zijn verklaring uit over wat er in augustus 1941 voor de kust van Noorwegen was gebeurd. Toen hij had ondertekend, maakte ik een waarschuwend gebaar met mijn wijsvinger naar hem.

‘Door hier te komen heb ik mijn nek voor u uitgestoken,’ zei ik tegen hem. ‘Dus laat me niet in de steek. Als ik ook maar het vermoede-

den krijg dat u iets aan uw verhaal hebt veranderd, trek ik mijn handen van u af. Begrepen?’

Hij knikte. ‘Maar waarom steekt u uw nek uit?’

Het was een goede vraag, die waarschijnlijk een antwoord verdiende, maar ik had weinig zin om te vertellen hoe een vriend van een vriend me om hulp had gevraagd, de manier waarop dit soort dingen meestal in Duitsland wordt geregeld. En ik wilde het er zeker niet over hebben hoe aantrekkelijk ik zijn schoonzus Klara vond, of dat ik iets probeerde goed te maken wanneer het hulp aan Joden betrof; en misschien wel meer dan dat.

‘Laten we zeggen dat ik de Tommy’s niet bijzonder graag mag. Zullen we het daarbij laten?’ Ik schudde mijn hoofd. ‘Bovendien beloof ik niets. Het is aan mijn chef, rechter Goldsche. Als hij denkt dat uw verklaring het startsein kan geven voor een onderzoek naar een Britse oorlogsmisdaad, is hij degene die Buitenlandse Zaken zal moeten overtuigen dat dit een witboek waard is, niet ik.’

‘Wat is een witboek?’

‘Een officiële publicatie die is bedoeld om de Duitse kant te belichten van een incident dat mogelijk betrekking heeft op een schending van het oorlogsrecht. Het Bureau doet al het praktische werk, maar Buitenlandse Zaken publiceert het rapport.’

‘Dat klinkt alsof het een tijdje kan duren.’

Ik schudde mijn hoofd. ‘Gelukkig voor u hebben het Bureau en de rechter veel macht. Zelfs in nazi-Duitsland. Als de rechter uw verhaal gelooft, bent u morgen weer thuis.’